

FRONTERA ARAGONESA

CONTACTE DE LENGÜES EN DOCUMENTACIÓ MEDIEVAL DEL MATARRANYA

INTRODUCCIÓ

L'exploració d'arxius en i sobre una àrea lingüística de frontera, el Mataranya, a la Franja d'Aragó, resulta fecunda per al coneixement de dos dominis lingüístics, ja que s'hi han trobat documents escrits ensems en català i en aragonès, llengües emprades en aquesta zona. Aquesta comunicació, per tant, es basa en l'estudi del contacte del català i de l'aragonès en dos pergamins, un del segle XIV i l'altre del segle XV, que es conserven a l'Arxiu Municipal de Calaceit (núm. 4 i 30),¹ al contingut dels quals tot seguit es fa referència.

1. El notari d'Alcanyís Bernat de Galís, després d'escriure l'any 1339 en llatí, empra el català per explicar-nos que el 25 de febrer de 1339 compareix n'Arnau Capeller, veí de Calaceit, davant del justícia d'Alcanyís, amb un «privilegi de protecció ab segell pendent de çera vermella ab cordons de seda» del rei d'Aragó *don Pedro* (València 1338), que el notari fa llegir en presència dels jurats i d'altres prohòmens d'Alcanyís.

En acabant de presentar el document del Rei, escrit en llatí cancelleresc, relata en català el procurador Arnau Capeller, en representació del consell de Calaceit, que els jurats d'Alcanyís han fet pagar a un veí d'aquesta vila una multa, en el camí que va del molí de Cretes a Calaceit, per una somera de pèl blanc que portava una taleca de farina, i a un altre veí l'han sancionat per dues càrregues de farina. Exigeix als jurats que les penyores es tornin a aquestes persones i que es compleixi el que es diu en la carta del Rei i demana al justícia d'Alcanyís que la dita protecció es pregoni per Alcanyís, que el dret del consell de Calaceit romanguí exempt ara i sempre, i que el notari li faci un document on consti la conservació d'aquest dret.

1. Aquesta comunicació s'inclou dins la recerca desenvolupada pel grup d'investigació emergent GRICAR (Grupo de Investigación del Catalán en Aragón), reconegut pel Govern d'Aragó des de l'any 2007 (H50-2007).

Annex al text escrit en català, redacta el notari el document en aragonès. Tant el justícia com els jurats d'Alcanyís li requereixen la carta de protecció del senyor Rei. El justícia d'Alcanyís, a pesar que no li ha donat el procurador cap document que acredití el que sol·licita, per reverència al Rei, deixa que es faci crida per la vila d'Alcanyís.

Els jurats no estan d'acord amb la reclamació feta i, en la resposta, argumenten que han protestat del dret que té la universitat d'Alcanyís en «el emprío del término o términos de Calazeyt de pasturar et pasçentar sus ganados grossos et menudos et cabanyar, adaquar de nueyt et de dia, et de tallar fusta et lenya verde et secca» (4.18). Expliquen que alguns hòmens de la vila de Cretes van entrar en el terme de Calaceit i van agafar «un rocín cargado de lenya et una destral et degolloron una craba» (4.23), i llavors van presentar i publicar la carta de protecció a Calaceit i, encara que han reclamat moltes vegades als jurats i hòmens d'aquesta vila les multes, aquests no volen pagar-les, i en fadiga dels dits hòmens i singulars de Calaceit els jurats d'Alcanyís van aplicar les dites penyores als hòmens de Calaceit; però si els dits jurats i hòmens bons de Calaceit i n'Arnau Capeller fan tornar les «pendras et emendan la dita degüella» (4.29) i respecten els privilegis, usos i protecció reial que tenen els hòmens i universitat d'Alcanyís i de les seves aldees, els jurats i hòmens bons d'Alcanyís aleshores també entregaran «la dita asna et farina» (4.27, 4.30). Els jurats d'Alcanyís donen fiances de dret, les quals reclamen a n'Arnau Capeller absent, que torni «el dito roçín, craba et destral», valorats per ells en «dozientos sólidos a suso» (4.32-33), i que respectin els privilegis, usos i la protecció reial que tenen atorgada, i demanen al notari que en faci carta pública.

El primer dia de març n'Arnalt Capeller es presenta a la vila d'Alcanyís davant del notari, dels jurats i dels testimonis, dient, entre altres coses, que «si pendras algunas son feytas a homnes del término de Alcanyiz, crede que aquellas son feytas por el comendador de Calazeyt o de otri por ell en nompne et mandamiento suyo» (4.45-46) i, com que fadiga no s'ha trobat segons fur, vol que ni els hòmens d'Alcanyís ni de les seves aldees puguin penyorar els hòmens de Calaceit ni perjudicar-los en les seves llibertats; i demana al notari que ho adjunti a la seva declaració anterior i que li'n faci carta pública. A pesar que els hòmens de Calaceit al·leguen que el comanador de Calaceit és qui ha fet pignorar aquelles, no gensmenys els jurats perseveren en el que han exposat perquè poden demostrar que els vassalls de Calaceit han donat el seu consentiment i, per tant, demanen al notari que afegeixi aquesta argumentació i en faci carta pública.

2. Gairebé un segle més tard (1429), el notari de Calaceit, Antoni d'Ossó, relata que diversos representants del consell de Calaceit compareixen l'11 de novembre davant mossèn Francisco d'Arinyo, en el castell de la vila, perquè,

en haver-los aquest confirmat tots els privilegis que la vila de Calaceit tenia, n'hi ha un de 8 d'abril de 1312, atorgat per fra Garcia López, mestre de la cavalleria de l'orde de Calatrava, pel qual li ha d'entregar «trenta-sis caffços de blats, mig forment e mig ordi en cada un any en lo dia et festa de Santa Maria del mes de agost» (30.5), i com que no pot fer-ho pel perjudici que comporta a la vila, li supliquen que els commuti el censal de blats a diners: «los dits blats volgués reduyr e tornar a dinés [...] et la dita peyta et sens et dinés de blats fossen acomulats et ajustats et tercejats en tres terminis, tandes et pagues de manera que la dita universitat pogués aquells pagar sense interessos et messions algunes» (30.32-33).

El senyor d'Arinyo comprova el contingut del privilegi de 8 d'abril de 1312, redactat en aragonès, i també el del privilegi de 18 d'abril de 1278, escrit en català per Pere Gilbert, notari d'Alcanyís, concedit pel frare Roy Pérez Ponç, comanador d'Alcanyís, per ordre del mestre de Calatrava, don Joan Gonçalvez. I el senyor de Calaceit, en Francisco d'Arinyo, acorda que el consell d'aquesta vila li ha de pagar de peita i cens «mill cent quaranta sous dinés jaceses bona moneda» (30.35), en tres terminis de «tre-cents huytanta sous dinés jaceses» (30.36) en els mesos de gener, maig i setembre, i promet i s'obliga a mantenir aquesta reducció per sempre. Els jurats i representants del consell de Calaceit li agraeixen que hagi acceptat la seva demanda i es comprometen, «en nom et en veu del concell et universitat del dit loch de Calaceyt et dels singulàs de aquell» (30.46), a pagar-li els diners cada any en els terminis fixats. I mana en Francisco d'Arinyo que es faci carta pública «per tots temps ésser valedora» (30.49).

I. EL CONTACTE DEL CATALÀ I L'ARAGONÈS

És evident, en els dos documents presentats, la presència de dos codis lingüístics en convivència. Es tracta del fenomen conegut com *code-switching*, que sol traduir-se per 'alternança de codis' o 'intercanvi de codis'. En parlar, doncs, de bilingüisme, és fonamental de distingir entre dos tipus de bilingüisme: el bilingüisme individual i el bilingüisme social. Aquests documents palesen l'alternança de codis, ja que estan redactats no únicament en català, sinó també en aragonès. Té particular interès determinar el sentit que l'alternança de codis ofereix en aquests textos notariais, que es presenta com una juxtaposició significativa d'allò que els parlants processen conscientment o subconscientment segons les regles de dos sistemes diferents (Fort/Martín 1999: 218).

En aquesta classe d'intercanvi de codis, cada una de les llengües implicades s'associa als individus que hi intervenen. Es tracta d'un tipus de commutació de codis que, de vegades, reflecteix l'oposició entre la llengua pròpia d'un dels parlants i la llengua pròpia dels altres. En el document de 1339, n'Arnau Cape-

ller, procurador de la vila de Calaceit, s'expressa en la seva llengua, el català, llengua en què el notari escriu la primera part del document, mentre que, quan fa referència al que diuen els representants d'Alcanyís, emprà l'aragonès, que representa el codi dels altres, és a dir, el codi dels habitants d'Alcanyís. Inclús en l'última compareixença que fa el procurador de Calaceit davant les autoritats d'Alcanyís, el notari segueix utilitzant l'aragonès i, per tant, és de suposar que el procurador de Calaceit coneix i també emprà aquesta llengua. Es descobreix, doncs, en l'escriptura, una situació de bilingüisme social, fruit del caràcter bilingüe de la competència comunicativa dels parlants d'aquesta àrea, que es manifesta en la seva qualitat de transmissors i destinataris dels documents.

El document de 1429, en canvi, el redacta el notari Antoni d'Ossó en català, excepte quan copia el text del privilegi concedit a la vila de Calaceit el 1312 per fra Garcia López, que és escrit en aragonès; però, en resumir el del privilegi de 18 d'abril de 1278, que va escriure el notari d'Alcanyís, Pere Gilbert, torna a emprar el català. Cal recordar que el 1271 l'orde de Calatrava adquireix el domini sobre Calaceit i li atorga una carta de població que comporta una sèrie de drets i privilegis.

Com a conseqüència de la situació històrica de convivència de llengües en un mateix territori, aquests documents jurídics originals, amb data i localització, em permetran analitzar alguns trets de la llengua escrita que palesen una proximitat al registre oral i posar en relleu les peculiaritats d'aquests codis, en una àrea de frontera. S'ha d'admetre —com ja comenta Veny (2001: 45)—, que, per principi, una llengua històrica no és uniforme, sinó que mostra esquerdes i fissures en el seu sistema, una oralitat clivellada aquí i allà.

II. PARALLELISMES LINGÜÍSTICS EN CATALÀ I EN ARAGONÈS

1. *Grafia i fonètica*

En aquests textos, hi ha diverses característiques internes que comparteixen el català i l'aragonès: la interpretació de la *u* com a muda, recurs purament gràfic (*talequa* 4.9; *propriinquos* 4.28); el resultat de la vocal tònica en el topònim *Cretes*² (4.9) ~ *Crietas* (4.22); el manteniment de la *F*- inicial (*farina* 4.9, *faedors* 'autors' 4.10, *forns* 30.8, 30.30; *farina* 4.27, *fazer* 4.14, 4.15, 4.30, *forno* 30.12, *fornos* 30.13, *fogares* 30.16, 30.18); la presència de *-y-* antihlàtica (*aldeyes* 4.11; *aldeyas* 4.20, 4.22, 4.23, 4.30, 4.31 ~ *aldeas* 4.29, 4.45, 4.49, *seyer* 30.26); la solució dialectal de la iod del diftong decreixent, resultant de la vo-

2. Del ll. *CREP(ITA)* 'clivellada, partida', que respon a l'aspecte que ofereix el paisatge de *Cretes*, que és una terra seca, aspra i plena d'esquerdes (*OnCat*, III: 466a).

calització d'una consonant agrupada³ (*feyt* 4.9, *peyta* 30.27, 30.32; *feyto* 4.21, 4.28, 4.45, *feyta* 4.24, 4.27, 4.42, 4.45, *feytas* 4.16, 4.26, 4.31, 4.45; *nueyt* 4.18, *dreyto* 4.18, 4.22, 4.26, 4.31, 4.43, 4.47, 4.48, *dreytos* 4.19, 4.20, 4.22, 4.43, *muytas* 4.24; *dreyta* 30.18); l'epèntesi de *i* semiconsonant a *quítia* (30.16), *quí-tio* (30.16), i l'alternança *ø* ~ *-n* en el cognom *Juffré* (4.1) ~ *Juffrén* (4.42, 4.50), *Iuffrén* (4.52).

2. Morfosintaxi

En el document del segle xiv, l'article determinat masculí és *el* (4.2, 4.10, 4.11) ~ *lo* (4.1, 4.9, 4.12) en català, i únicament *el* en aragonès, mentre que, en el del segle xv, apareix sempre l'article *lo* en català (30.1, 30.4, 30.5, 30.6), i *el* en aragonès (30.13, 30.14, 30.16, 30.18). Així mateix, comparteixen ambdues llengües el numeral *huytanta* (30.27, 30.28, 30.35, 30.36).

S'usen els pronoms adverbials, en posició proclítica, *y*, *hi*, amb valor locatiu:

et fazer en aquello lo que fazer y devan como los hombres del dito lugar de Calazeyt ayán crebantada la dita protecció, sían caydos et incuridos en las penas en aquella contenidas (4.30)

salvo que siades tenidos dar et responder qualesquier persona o personas que, en los ditos fornos o forneziellos o en casas o en los mases o en el monte o en qualquier lugar que dentro el dito término hon vuestros panes cozades, al dito concellyo et uníversidad de trenta panes uno, et si más o menyos y cozedes, dedes et siades tenidos dar et responder al dito concellyo ad aquella misma razón segunt la quantitat del pan que allí cozeredes (30.15)

i com a complement de règim verbal:

et por complir dreyto dieron et offrecieron fiancas de dreyto, yes a saber, don Andreu d'Assín et don Adam ortolano, vezinos de Alcanyiz, los quales por tales fiancas se atorgaron e sus bienes y obligoron (4.32)

et que non çerrasse la dita carta entro que ellos *hi* aviessen respondido (4.51)

El pronom adverbial *en* s'empra com a complement nominal: «et requiríe a mí notario, deíuso scripto, que aquesto ajustasse a todas las sobreditas cosas e *en* fiziesse carta pública» (4.58), i amb el valor de règim verbal: «fer volem que *n* siau cregut vós et los vostres per vostra sola et simple paraula sense testimonis» (30.48).

3. Solució que en l'àrea occidental del català es manté amb exclusivitat almenys fins a mitjan segle xiv (Veny 1971: 105) i, com es pot comprovar, també en el primer terç del segle xv.

S'atesta alternança del pronom indefinit *aytal* 'tal' 4.3 ~ *atal* 4.33, i el pronom relatiu *qui*, amb funció de subjecte (4.26, 4.27, 4.28, 4.50, 4.59, 30.29), i amb funció de complement: «e de aquell de qui ell és procurador» (4.13); «o a qui yo volré, manaré et ordenaré per tots temps en les tandes e terminis sigüents» (30.36); «o a qui vós volreu, manareu et ordenareu d'ací avant» (30.46).

Quant al verb, cal esmentar l'infinitiu *complir* (4.11, 4.31, 30.25, 30.48) amb conservació de *-o-*, i la desinència en *-e* de tercera persona del singular de l'imperfet d'indicatiu a *pareçie* (4.41), *requerie* (4.50) ~ *requirie* (4.57), *aparie* (30.4), *bastave* (30.30), *contave* (30.1), *parexie* (30.5), *proponie* (30.7), *se subseguie* (30.30).

I es documenten les locucions *desús* 'més amunt, anteriorment' (4.12, 30.6, 30.30, 30.31, 30.33, 30.35, 30.37, 30.39, 30.40, 30.45) ~ *de suso* (4.13, 4.14, 4.29, 4.30, 4.40, 4.42, 4.47, 4.49, 4.50, 4.52, 4.56, 4.57, 4.59, 30.23, 30.24), o *ensemble* 'ensem, juntament' 30.38. Quan es troben dos o més adverbis de mode, la terminació *-ment* apareix únicament darrere del primer: *francament et quítia* (30.16), *francament et quítio* (30.16) 'lliurement i exempt de pagament d'impost' (veg. Terrado 1991: 217), estructura que també es localitza en el català medieval.

3. Lèxic

Del document de 1339 destaquen els següents vocables: *càrregues de farina* (4.10) ~ *cargas de farina* (4.21) 'unitat de mesura que, en general, correspon a la quantitat que pot portar una bèstia'; *destral* (4.22, 4.33, 4.53) 'instrument de tall proveït d'un mànec que segueix al mateix pla de la fulla'; *fadiga* (4.24, 4.25, 4.47, 4.48), *fadigas* (4.40) 'dret de prelatió que té el senyor directe d'un bé seent de recuperar-ne el domini útil, quan l'emfiteuta vol alienar-lo, pagant el mateix que la persona interessada en adquirir-lo'; *fusta* (4.18, 4.22); *penes* (4.12) ~ *penas* (4.30, 4.40, 4.52, 4.55) 'dany que s'aplica a algú per un delictes o falta que ha comès'; *penyorar* (4.9) 'castigar amb pena pecuniària', *penyores* (4.10) 'multes, penes pecuniàries' ~ *penyoras* (4.45); *pasturar* (4.18) ~ *pasçentar* (4.18, 4.22); *somera* (4.9) ~ *asna* (4.27, 4.30); *talequa de farina* (4.9) ~ *talega de farina* (4.21) 'sac destinat a tenir-hi o transportar-hi cereals, llegums o altres coses'; *tenor* f. (4.3) 'text literal' ~ *tenor* m. (4.33). El mot *logar* (4.1) ~ *lugar* (4.17, 4.29) ~ *lugares* (4.28) al·ludeix a Alcanyís, però *loch* (4.2) i *lugar* (4.23, 4.28, 4.30) s'apliquen tant a Alcanyís com a Calaceit, la Torre del Comte o la Fresneda, mentre que en el text del segle xv, *loch* (30.1) es refereix a Calaceit.

Així mateix, en el document del segle xv s'atesten noms de tributs com *cens* (30.8, 30.23, 30.24, 30.27, 30.30) ~ *çens* (30.12, 30.18) 'dret reial que es

paga al senyor de béns immobles, damunt el fruit d'aquests, a canvi d'un cabal en diners' (veg. DCVB), i *trebut* (30.8, 30.27) ~ *trebudo*⁴ (30.12, 30.23) 'pensió anual, irredimible, en reconeixement directe d'una cosa donada com a tribut o emfiteusi' (Alvar 1978: 216) o 'cens emfitèutic' (Aliaga 2004: 456).

III. PARTICULARITATS DEL CATALÀ

1. Grafia i fonètica

Tant en el document del segle XIV com en el del segle XV es registra l'equivalència de *l-* al fonema /k/ a *legida* (4.8-9), *loch* (4.9, 4.10, 4.11, 4.12) o *libertats* (30.3), un caràcter palatal que sens dubte ja tenia a l'edat mitjana i que perdura fins ben entrat el segle XV (cf. Moll 1952: 109). D'altra banda, que la *h* separa dues vocals en posició de hiat provocat per la caiguda d'una consonant, després de la sonorització: *vehins* (4.13), *fabents* (30.3), *fabien* (30.27), *nobembre* (30.1, 30.49).

En el fragment escrit en català pel notari Bernat de Galís es testimonia la neutralització de la *o* àtona en *u* en contacte amb *b* (*uberta* 4.3) i el manteniment de la -N darrere vocal encara a *vehín* (4.2), però no a *vey* (4.9, 4.10), mentre que en el corresponent plural, *veyns* (4.11), es restitueix.

En el document de 1429, el notari Antoni d'Ossó confon en l'escriptura la *c*⁵ amb la *s*, que representa la forma oral en escriure *sens* (30.32, 30.37, 30.38) (~ *cens* 30.8), *sensals* (30.45) (~ *censal* 30.6), i en posició intervocàlica *fassen* (30.27), i la -s- sonora amb la sorda a *ussos* (30.4). Entre els fenòmens fonètics, en destaca l'evolució *e > i* en el mot *gíner* (30.36); la no palatalització del grup MN primari a *dan* (30.30), *dans* (30.42, 30.48), mentre que es documenta el grup antietimològic en l'adjectiu *dampnós* (30.5), i l'assimilació gràfica en el grup romànic rs: *dínés* (3.32), plural de *díner*.

2. Morfosintaxi

En els dos documents, l'article personal *en* apareix davant del nom del justícia d'Alcanyís *en Pere Delgado de Luna* (4.1), del notari de Calaceit *en Salvador Gasch* (4.2) i jurats de Calaceit, *en Andreu Fortunyo et en Francoy Ferrando* (30.2, 30.7), mentre que el nom del Rei *Pedro* (4.3) i el de *frey Garcia López*,

4. Una forma popular *trebudo* 'tribut' va existir a Aragó, *Libro de Marco Polo*, cf. cat. ant. *traüt* (DECH, r: 406a); avui *treudo* és 'cens emfitèutic' arag. (veg. Aliaga 2004: 456).

5. Els casos de confusió de la *ç* amb la *s* sorda no comencen a notar-se en els manuscrits catalans fins prop del 1400 (Coromines 1974: 297).

maestre de l'orde de cavaleria (30.4, 30.9) van precedits de *don*, i el del comanador Roy Perez Ponç, de *frare* (30.28).

Quant a peculiaritats morfològiques, figuren en el document del segle xiv les següents: la *-s* del nominatiu llatí es conserva en el mot *Déu* usat com a complement —*per la gràcia de Déus* (4.3)—; els plurals *probòmens* (4.2), *hòmens* (4.13); el demostratiu neutre de proximitat⁶ *açò* (4.10) *per ço* (4.11); els perfets sintètics *manà* (4.12), *comparegué* (4.2), *dix* (4.9), *requerí* (4.10, 4.11, 4.12); el present de subjuntiu *romangue* (4.12) i *stigue* (4.12); els adverbis i locucions adverbials *ara* (4.11), *axí com* (4.11), *d'açí avant* (4.11), *contra tota raó* (4.10) 'en desacord amb la veritat o la justícia', *en continent* (4.13) 'tot seguit', *en nom* (4.9) 'en representació', *per tots temps* (4.12, 30.34, 30.36, 30.37, 30.41, 30.47, 30.49) 'per sempre' ~ *pora todos tiempos* (30.11, 30.12).

En el document del segle xv ja es generalitza el morfema de plural *-os* per als masculins acabats en *-s* a *interessos* (30.33, 30.42, 30.47), *plaços* (30.46), *ussos* (30.4); s'atesta el sufix diminutiu *-ó* en l'antropònim *Guiamó* (30.2, 30.7, 30.44), i *-ic- + -ó*, que té valor hipocorístic, en el nom personal *Pericó* (30.2, 30.7, 30.44). Quant a temps verbals, es localitzen els presents d'indicatiu *atorch* (30.37) i *consent* (30.37) sense desinència; *conste* (30.28) i *torne* (30.34), amb morfema *-e*, i *reduesch* (30.34), forma incoativa; el futur *volreu* (30.46), variant que manté el grup consonàntic romànic —arcaïtzant— amb augment de les vibracions de la *r* ~ *convindran* (30.42, 30.47), forma en què ja apareix l'epèntesi de *-d-*; i el present de subjuntiu, amb *-e*, marca de tercera persona, *done* (30.35), *pague* (30.35), *age* (30.38).

Com a adverbis i locucions adverbials destaquen: *aconselladament* (30.34) 'deliberadament, amb previ consell'; *plenerament* (30.34) 'plenàriament'; *pus* (< PLUS) 'més' (30.38), *en nom et veu* (30.44, 30.46) 'en representació de', *més largament* (30.4, 30.28) 'extensament'. La construcció de dues preposicions àtones, unides per conjunció copulativa, *en et per* (30.37), formen una unitat sintàctica, com si es tractés d'una preposició composta, i demostra com sintàcticament es poden coordinar partícules o elements de relació (Casanova 1984: 57, 60).

3. Lèxic

En el pergami del segle xiv es documenta el substantiu *exida* (4.1) 'fi d'un període determinat de temps, d'un mes', i l'adjectiu *sàul* (4.12) 'salv, exempt'. Pel que fa al del segle xv, s'atesten els mots: *calament*⁷ (30.41) 'callament, silen-

6. *Açò* manté el valor demostratiu, mentre que *ço*, precedit de la preposició *per*, es troba gramaticalitzat (Moll 1952: 322).

7. Veg. *callament* a Lluïll (DECat, II: 435b).

ci', *çensal* (30.6) 'pensió anual redimible que paguen una persona i els seus successors en virtut d'un capital rebut del qui cobra la dita pensió', *cogitat* (30.38) 'meditat, pensat', *condecendre* (30.6) < ll. CONDESCENDERE 'condescendir, dignar-se de consentir una cosa a qualcú', *dies adiat*s (30.37) 'dies assenyals', *esmenar* (30.43) 'compensar per un dany o pèrdua', *for* (30.38) 'jurisdicció', *menyscaps* (30.42, 30.48) 'acció i efecte de menyscar, és a dir, de sofrir detriment o pèrdues', *peyta* (30.32) 'tribut que es pagava al rei o al senyor territorial per raó dels béns seents que es posseïen', *relexar* (30.40) 'cedir, deixar una cosa passant-la a poder d'altri', *tercejats* (30.32) 'dividits en tres parts', *ussos, establiments et costumps* (30.4) 'nom conjunt dels estatuts, acords ordenadors, i pràctiques habituals d'una collectivitat'.

IV. PARTICULARITATS DE L'ARAGONÈS

1. *Grafia i fonètica*

Com a característiques de l'aragonès es localitzen, en el document escrit per Bernat de Galís, les grafies *ny* (*senyor* 4.14, 4.17, 4.27, *cabanyar* 4.18, *danyo* 4.19, *danyos* 4.40, 30.24, 30.25, *anyo* 30.6), i *ll* (*alleno* 4.20); la diftongació de *ɛ* breu llatina a *protiesta* (4.57), *rienden* (4.24), *yes* (4.21, 4.46), *yes a saber* (4.23, 4.32), *segunt dito yes* (30.24) ~ *es* (4.44), *es dito* (4.49), *dito es* (30.16), i de *o* breu llatina davant *i*od a *nueyt* (4.18); el resultat *ll* (< *ly*) a *tallar* (4.18, 4.22), *fillo* (4.41); el manteniment de la *-d-* etimològica *crede* (4.45), *creden* (4.54) ~ *seer* (4.47); el grup romànic *m'n*, amb alternació de resultats, *homnes* (4.44, 4.45, 4.46, 4.53, 4.54, 4.56), *omnes* (4.48) ~ *hombre* (4.47), *hombres* (4.25, 4.26, 4.27, 4.29, 4.30, 4.31, 4.47, 4.48, 4.49, 4.56), i amb epèntesi de *-p-* a *nompne* (4.24, 4.42, 4.46, 4.49) ~ *nombre* (4.27, 4.45); el substantiu *craba* (4.23, 4.33), amb metàtesi simple regressiva; la forma dissimilada *repuesta* (4.17) (*DECH*, iv: 887a), i l'assimilada *divido* (4.55).

En el text del segle xv, el notari Antoni d'Ossó representa la *-ll-* amb les grafies *-ll-*, *-lly-* (< *ly*) a *concellalment* (30.16), *concello* (30.10, 30.12) ~ *concellyo* (30.14, 30.15, 30.16, 30.17, 30.20, 30.22, 30.23); la *ny* apareix a *menyos* (30.15), per interferència amb el català *menys*;⁸ la *-s-* sonora figura a *mesura* (30.18), però hi ha vacil·lació gràfica *ss* ~ *s* (< *-ns-*) a *masses* (30.13) ~ *mases* (30.14), símptoma de l'ensordiment de la consonant alveolar. Pel que fa al vocalisme s'atesta la diftongació de *ɛ* breu llatina (*yes tenido de fazer* 30.9) i de *o* breu llatina (*affruenta* 30.12); el manteniment de la vocal *a* en hiat amb la vocal

8. De **MINIUS*, alteració del ll. *MINUS* —que s'explica per una influència dels comparatius paral·lels *MAIUS*, *PEIUS*, *MELIUS*—, i una forma corresponent a aquesta degué usar-se en l'edat mitjana (*DECat*, v: 591b).

tònica a *maestre* (30.4, 30.9, 30.28); la protònica interna *e* a l'infinitiu *recebir* (30.25); l'alternança de la vocal àtona inicial en el mot *missiones* (30.24) ~ *mes-siones* (30.25) 'despeses', i la conservació de la *u*-àtona etimològica en l'infinitiu *sustenir* (30.42, 30.48).

2. Morfosintaxi

Es testimonia en el document del segle XIV el demostratiu compost neutre *aquesto* (4.16, 4.17, 4.40, 4.41, 4.50, 4.51, 4.58, 4.59) (~ *esto* 4.41, 4.58), i l'indefinit *otri* < datiu ALTERI (4.45, 4.46, 4.53). És, així mateix, freqüent en aragonès el gerundi construït sobre el tema de perfet *fiziendo* (4.31); el participi analògic *tenudos* (4.25); el present de subjuntiu del verb *ser*, *sía* (4.54), *sían caydos* (4.30), *sían feytas* (4.55); el tema de perfet substituït pel de present en *aviessen respondido* (4.16, 4.51), *avesse firmado* (4.48); la terminació *-oron* del perfet de la primera conjugació, *degolloron* (4.23), *entroron* (4.22), *mandoron* (4.25), *obligoron* (4.32), *prendoron* (4.22), *presentoron* (4.17), *protestoron* (4.40); l'imperfet de subjuntiu *podiesse* (4.19), *podiesen* (4.40), en què la *o* no és inflexionada per la iod derivativa. A més, es registren les partícules *ad*⁹ (4.49) 'a', *pora* (4.15), *après de* (4.17, 4.41, 4.51) 'després de', *a suso* (4.33) 'cosa dita o escrita abans', *díus* (4.40) 'abaix' ~ *díuso* (4.16, 4.41) ~ *deíuso* (4.52, 4.58), *entro que* (4.16) 'fins que', *pora huebos de* (4.22), 'per necessitat de, per menester de' (cf. *pora uebos de* 30.19, 30.20), estructura encara emprada en el segle XV a l'Aragó (DECH, iv: 259b).

Quant al document del segle XV, cal destacar el manteniment de *ie* en el sufix *-iello* (*castiello* 30.10, 30.19, *forneziellos* 30.13, que en aquest cas va precedit de l'infix *-z-*); la interferència del català en el prefix *sostscomendador* (30.10), que forma composts que indiquen grau immediat inferior al de la persona expressada pel nom simple; els masculins acabats en *-s*, que presenten ja l'alternança en la formació del plural *-es* ~ *-os*: *mases* (30.14) ~ *masos* (30.16); l'indefinit *otri* (30.13, 30.21); el numeral *dezegüeyto* (30.18), forma diftongada en què l'element velar desenvolupa una consonant del mateix timbre. Endemés, es documenten les partícules *ad* (30.15), *díus* (30.5, 30.14) 'abaix', *onquiere* (30.26) 'onsevulla, en qualsevol banda' (DECat, vi: 70b). En el privilegi de 1312, que figura en aquest pergami, es manté la desinència *-des*, de segona persona de plural: *dedes* (30.17), *cozades* (30.14, 30.22), *podedes* (30.15), *podades* (30.12, 30.16, 30.22), *podiesse des* (30.15), *querades* (30.16), *siades* (30.25),

9. Davant els pronoms demostratius, la preposició *a* pot prendre la forma *ad* (*ad aquellas* 4.49, *ad aquella misma razón* 30.15), pròpia de l'aragonès (Alvar 1953: 250). Cf. cat. *ad*, que pot sortir d'un **AT* analògic dels casos en què la preposició anava davant d'un mot que començava per consonant sorda (Coromines 1974: 308-309).

avendredes (30.16), *cozeredes* (30.18), *querredes* (30.13, 30.20), *faredes o sustendredes* (30.24), *mandaredes* (30.13), i el futur *combran* (30.19) ‘menjaran’ (DECH, II: 158a).

3. Lèxic

En el text del segle xiv s’esmenten els mots *cabanyar* (4.18) ‘resguardar-se en cabanes els hòmens amb els seus ramats’; *degüella* (4.24, 4.29, 4.31, 4.45, 4.53, 4.55) ‘acte de degollar’; *empriu* (4.18), *enprivios* (4.43), *inprivios* (4.19) ‘empriu, dret de pasturatge’; *fianças* (4.27) ‘persones que contrauen l’obligació de complir una cosa amb prestació de garantia’ (per exemple, *fianças de dreyto* 4.32, *fiança de dreyto et de las injurias et fadiga* 4.52); *ganados grossos et menu-dos* (4.18, 4.20); *hombres buenos* (4.28, 4.29), cf. cat. *home bo* ‘amigable, componedor’; *justicia* (4.13) ‘jutge, magistrat encarregat d’administrar justícia’; *ortolano* (4.32) ‘hortolà’; *pendrar* (4.21) ‘penyorar, prendre en penyora’; *pendras* (4.23, 4.24, 4.25, 4.26, 4.29, 4.31, 4.45, 4.47, 4.48, 4.53, 4.54, 4.55, 4.57) ‘penyores’; *protestaciones* (4.19) ‘protestes’; *render* (4.24, 4.25, 4.29, 4.30) ‘retre, tornar a algú allò de què havia estat desposseït’; *rocín* (4.22, 4.53) ~ *roçín* (4.33) ‘rossí, cavall per al treball’; *senyoria* (4.54, 4.55, 4.56, 4.57) ‘tractament honorífic donat al senyor o a persones de alta categoria social’, *senyoria* (4.59) ‘autoritat, domini, del senyor sobre un territori i sobre els seus habitants’; *toller* (4.57) ‘desposseïr’; *traslat de la dita carta* (4.16) ‘trasllat, còpia’.

En el pergami del segle xv s’atesten els següents termes: *alcayde* (30.17, 30.21) ‘alcaït, governador encarregat de la custòdia i règim d’un castell’; *los senyors antipassats* (30.4) ‘antepassats, antecessors consaguinis ja difunts’ (cf. el substantiu *avantpassat* ‘antecessor’, DIEC); *atrebudar* (30.22, 30.23) ‘rebre en emfiteusi’; *costrenyer* (30.21) ‘obligar, posar en necessitat d’obrar contra el propi voler’; *fogueril* (30.20) ‘fogó, lloc on es fa el foc per a coure el menjar’; *homens buenos* (30.23) ‘homes amigables’; *on malladaran o tendran cabanya dentro* (30.20), context que, en donar informació metalingüística, facilita conèixer el sentit del verb *malladar* ‘fer nit els pastors i llurs ramats en cova o cabana’ —veg. el femení *mallada* a Calaceit i el verb *malladar* (1861) ‘estar en mallada; hacer noche los ganados en albergue rústico’ (Aliaga 2004: 308), cf. cat. *apletar-se* ‘tancar a la pleta’ (DIEC)—; *ordio bel, limpio et puro* (30.18) ‘ordi bo, de qualitat, net i pur, és a dir, exempt de mescla’; *peyteros* (30.23) ‘peiters, tributaris, obligats a pagar un tribut’; *puya* (30.14, 30.16) ‘puja, dret que cobrava el forner del forn comunal, per la cocció del pa’ (DECat, VI: 838b); *tuerta* (30.14) ‘coca, mena de pastís’ (DECat, VIII: 634b), i *sagramiento* (30.25) ‘jurament’.

FINAL

La Cancelleria Reial esdevé, en aquesta època medieval, amb la col·laboració de juristes i notaris, instrument d'unificació lingüística, i la llengua escrita és, en general, prou homogènia. De tota manera, és evident que les llengües canvien no únicament per causes externes, sinó que certs canvis són deguts a evolucions internes del sistema, és a dir, a factors estrictament lingüístics, com he anat desbrinant en aquestes pàgines.

La llengua és permeable als usos populars i propis del català d'aquesta zona; per exemple, la desinència en *-e*, com a marca de tercera persona, és evident i continua avui en el parlar de les àrees perifèriques, tot delatant un segell occidental; la confusió gràfica de *c ~ s* (1429) és gairebé general en el català. En canvi, el conjunt de dos adverbis en coordinació, en els quals *-ment* únicament apareix en el primer, és una estructura comuna al català i l'aragonès. Nogensmenys, la terminació *-oron* (1339) és pròpia del perfet aragonès i s'empra freqüentment en textos d'època medieval (xiii-xvi); es manté, d'altra banda, i com era d'esperar, la desinència de segona persona de plural *-des*, a principis del segle xiv (1312) —privilegi reproduït en el pergamí de 1429. Tanmateix, no s'ha de perdre de vista que aquests trets diferencials queden diluïts dins la profunda unitat lingüística del conjunt (Veny 2001: 49-50).

Així, doncs, el català —en l'àmbit del dialecte occidental— conviu amb l'aragonès, tal com es percep en aquests pergamins, datats a Alcanyís i Calaceit, fruit de les relacions intercomunitàries en aquesta àrea de frontera.

MARIA ROSA FORT I CAÑELLAS
Universitat de Saragossa

BIBLIOGRAFIA

- Aliaga 2004: José Luis ALIAGA (ed.), *Vocabulario de Aragón de Juan Moneva y Puyol*, Saragossa, Cuadernos Jean-Joseph Saroihandy / Institución «Fernando el Católico» / Prensas Universitarias de Zaragoza / Xordica Editorial.
- Alvar 1953: Manuel ALVAR, *El dialecto aragonés*, Madrid, Gredos.
- 1978: Manuel ALVAR, «Documentos de Jaca (1362-1502)», dins id., *Estudios sobre el dialecto aragonés*, vol. II, Saragossa, Institución «Fernando el Católico», 139-275.
- Andolz 1992: Rafael ANDOLZ, *Diccionario aragonés*, 4a ed., Saragossa, Edit. Mira.
- Borao 1908: Jerónimo BORAO, *Diccionario de voces aragonesas*, 2a ed., Saragossa, Imprenta del Hospicio Provincial.
- Casanova 1984: Emili CASANOVA, «Sobre la construcció prepositiva N + P1 + C + P1 + T en català antic», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes*, IX. *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 43-63.

- Coromines 1974: Joan COROMINES, «Les “Vides de Sants” rosselloneses», dins id., *Lleures i converses d'un filòleg*, 2a ed., Barcelona, Club Editor, 276-369.
- DCVB: Antoni M. ALCOVER / Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol., 2a ed., Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1968-1969.
- DECat: Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol., Barcelona, Curial / «la Caixa», 1980-2001.
- DECH: Joan COROMINAS / José Antonio PASCUAL, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vol., Madrid, Gredos, 1980-1991.
- DIEC: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana*, 2a ed., Barcelona, Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana, 2007.
- Fort / Martín 1999: M. Rosa FORT / M. Antonia MARTÍN, «Bilingüismo y tradición oral en la Franja Oriental de Aragón (A propósito de los cuentos maravillosos)», dins José-Carlos Mainer / José M. Enguita (ed.), *Localismo, costumbrismo y literatura popular en Aragón*, Saragossa, Institución «Fernando el Católico», 223-247.
- Moll 1952: Francesc de B. MOLL, *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos.
- OnCat: Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, vol. III, Barcelona, Curial / «la Caixa», 1995.
- Terrado 1991: Javier TERRADO, *La lengua de Teruel a fines de la Edad Media*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses.
- Veny 1971: Joan VENY, «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramont (s. XIV), Tarragona, Diputació Provincial.
- 1991: Joan VENY, «Petges aragoneses en els dialectes catalans meridionals», dins id., *Mots d'ahir i mots d'avui*, Barcelona, Empúries, 97-114.
- 2001: Joan VENY «Scripta i projecció dialectal», dins id., *Llengua històrica i llengua estàndard*, València, Universitat de València, 43-57.

